

A DIAKRÓN BESZÉDAKTUS-KUTATÁS EGYES MÓDSZERTANI PROBLÉMÁIRÓL*

NAGY C. KATALIN

1. Bevezetés

Tanulmányomban a diakrón beszédaktus-kutatás egyes módszertani problémáit vizsgálom meg egy történeti pragmatikai esettanulmány segítségével. A még folyamatban lévő kutatás számos érdekes módszertani problémát vet fel, amelyek gyakran még a nemzetközi történeti pragmatikai szakirodalomban sem megoldottak. A vizsgálat egy nagyobb kutatás részét képezi, amely a katalán „*anar* ’megy’ + főnévi igenév” és a spanyol „*ir* ’megy’ (*a*) + főnévi igenév¹” perifrázisok grammatikalizációs jelentésváltozásával foglalkozik (lásd Nagy C. 2010). Az eredmények ezen mozgásigés szerkezetek akaratot kifejező szerkezetekkel való konceptuális hasonlóságára utalnak. Az eddig vizsgált akaratot kifejező középkori perifrázisok a következők voltak: a spanyol „*pensar* ’gondol’ *de* + FI” és a katalán „*pensar* ’gondol’ *de* + FI”. E két szerkezet használata a középkori katalánban és spanyolban párhuzamot mutatott a vizsgált mozgásigés szerkezetek használatával elbeszélő kontextusokban, ahol a mozgásigés és akaratot kifejező perifrázisok segédigéje befejezett múlt időben állt (Nagy C. 2009). Jelen tanulmányban az akaratot kifejező szerkezetek egy másik használatát vizsgálom meg, amikor is a segédige kötőmódban vagy felszólító módban áll,² bevonva a kutatásba további akaratot kifejező perifrázisokat is, nevezetesen a spanyol „*querer* ’akar’ + FI” és a katalán „*voler* ’akar’ + FI” szerkezeteket. Mivel úgy tűnik, a fent említett akaratot kifejező szerkezetek egyes kontextusokban direktívák végrehajtására voltak használatosak, a kutatás a történeti beszédaktus-kutatás területéhez tartozik. A jelen dolgozat célja, hogy e kezdeti fázisban lévő vizsgálat kapcsán bemutassa a történeti beszédaktus-kutatásban felmerülő módszertani nehézségeket, ugyanakkor számot adjon az eddigi eredményekről és a megoldásra váró problémákról is.

* Jelen tanulmány az MTA–DE–PTE–SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport támogatásával jött létre. Ezúton fejezem ki köszönetemet Németh T. Enikőnek a tanulmányban szereplő gondolatok kibontásában nyújtott segítségéért.

¹ A továbbiakban főnévi igenév: FI.

² Az újlatin nyelvekben felszólító módú alak csak második személyben létezik. A többi személyben a kötőmód formáit használják felszólító értelemben.

2. A diakrón beszédaktus-kutatás

2.1. Kutatási módszerek

A beszédaktusok történeti vizsgálata fiatal, dinamikusan fejlődő kutatási terület (lásd Arnovick 1999, Traugott–Dasher 2004 [2002], Taavitsainen–Jucker 2007, Kohonen 2007, Jucker–Taavitsainen 2008), amelyről Taavitsainen és Jucker (2007) adnak rövid ismertetést *Speech act verbs and speech acts in the history of English* című tanulmányukban (lásd még Traugott–Dasher 2004 [2002]: 190–225). A szerzők mellett, hogy az angol nyelv korábbi szakaszaiban vizsgálják a verbális agresszióhoz kötődő beszédaktusokat, megpróbálják körvonalazni e terület módszertani problémáit, és kifejleszteni egy használható metodológiát a beszédaktusok diakrón kutatására. Amint Taavitsainen és Jucker (2007) jelzik, a beszédaktusok keresése nagy korpuszon elég problematikus, hacsak nem viszonylag kötött formájúak, és így rájuk lehet keresni. A szerzőpáros két módszert említ a diakrón beszédaktus-kutatás számára. Egyrészt dolgozhatunk beszédaktus-igék³ alapján, másrészt megpróbálhatjuk felfedezni egy adott beszédaktus típus összes megvalósulását, beleértve az úgynevezett „rejtett megvalósulásokat” (*hidden manifestations*, lásd Kohonen 2007) is. Taavitsainen és Jucker az első módszert választják, kutatási kérdéseiket korlátozott számú BA-ige disztribúciójának vizsgálatán keresztül közelítik meg, amelyek összegyűjtéséhez szótárakat is használnak. A második módszert alkalmazza Kohonen (2007), aki szintén a történeti beszédaktus-kutatás módszertani kérdéseivel foglalkozik, különös hangsúlyt fektetve a következő két problémára: egy beszédaktus összes formájának megállapítása – beleértve az úgynevezett „rejtett megvalósulásokat” is – és a szövegtípusok szerepe. Mivel a korpuszmódszer elsősorban a formán alapszik, számos előfordulás észrevétlen maradhat, ha csupán automatikus kereséssel akarjuk megtalálni őket. Ha BA-igékre keresünk rá, nagy korpuszt tudunk átvizsgálni, de a kérdéses beszédaktusnak nem minden megvalósulását tudjuk az adathalmazunkba bevinni, így nem is tehetünk érvényes általánosításokat az adott beszédaktus történeti alakulásáról. A kérdéses beszédaktus rejtett megvalósulásai, amelyek nem tartalmazzak explicit BA-igét, nem elérhetőek az automatikus kereső számára, azokat csupán kézi elemzéssel lehet megtalálni. Kohonen azt is hangsúlyozza, milyen nagy szerepe van a szövegtípusoknak és a műfajnak a történeti beszédaktus-elemzésben: egy adott szövegtípus kiválasztása érvényes összehasonlítást tesz lehetővé az egyes nyelvállapotok

³ A továbbiakban beszédaktus-ige: BA-ige.

között. Az egyes előfordulások gyakoriságát még így is csak akkor tudjuk értelmezni, ha az egyes formák történetét a beszédaktus teljes történeti alakulásának figyelembevételével elemezzük (Kohnen 2007: 153, 158). Mert ha például az egyik szövegtípusban nő, a másikban csökken az adott beszédaktus típus előfordulásainak száma, az összességében változatlan állapotot mutatna, így a változás elkerülhetné figyelmünket. Így például ha a direktívák történetét illetően a direkt BA-igét tartalmazó előfordulások számának csökkenését akarjuk értelmezni, nem mindegy, hogy csupán ezek gyakorisága csökkent-e, míg az indirekt előfordulásoké nőtt (kvalitatív változás), vagy úgy általában visszaszorultak-e a direktívák (kvantitatív változás) (Kohnen 2007: 140–141). Továbbá szükséges a predikátumok vizsgálata és a tágabb kontextus figyelembevétele annak meghatározásához, hogy egy megnyilatkozást milyen beszédaktusként értelmezzünk (Kohnen 2007: 151, 157). Traugott és Dasher (2004 [2002]: 46) a szövegtípusok fontosságának egy másik aspektusát hangsúlyozzák a történeti beszédaktus-kutatásban. Ők a BA-igék kialakulását és a jelentésfejlődésükben megfigyelhető univerzális szabályszerűségeket vizsgálva felhívják a figyelmet arra, hogy egyes szövegtípusokban jobban tetten érhetőek a BA-igék előfordulásai, mint másokban. Jelen tanulmány szempontjából az első módszernek lesz nagyobb jelentősége, hiszen BA-igéket fogunk keresni egy adott szerkezet kontextusában, ugyanakkor a keresés nem lehet automatikus, hiszen ezek előre nem meghatározottak.

2.2. *A beszédaktus-igék*

A BA-igék olyan nyelvi elemek, amelyek jelentésük alapján bizonyos beszédaktusokra utalnak. A korai beszédaktus-kutatás központi kérdése volt, hogy hogyan azonosíthatóak be a beszédaktusok, és hogyan állapítható meg illokúciós erejük (Austin 1990 [1962], Searle 1991a [1969]). Erre vonatkozott az ún. illokúciós erőtlő jelölő eszköz (IFID) fogalma, amely az olyan elemekre utalt, amelyek konvencionálisan jelölnek egy adott illokúciós erőt. Ezek közé tartoznak a BA-igék is ún. performatív használat esetén. Fontos azonban megjegyezni, hogy természetesen nem esnek egybe magukkal a beszédaktusokkal. A továbbiakban vizsgáljuk meg a BA-ige és az általa leírt beszédaktus közti viszonyt.

Egy BA-ige megjelenése a nyelvhasználatban nem minden esetben jelzi egy beszédaktus tényleges végrehajtását. A BA-ige ugyanis kétféle módon utalhat a beszédaktusra, azaz a BA-igék kétféle használata különíthető el, a **leíró** és a **performatív használat** (lásd Austin 1990 [1962]: 74 és 77–78, a történeti beszédaktus-kutatásban: Taavitsainen és Jucker 2007: 112–113). A

beszédaktus típusától is függ, hogy melyik mennyire gyakori. A BA-ige leíró használatának azt nevezzük, amikor a BA-ige egy beszédaktusról szóló beszámolóban jelenik meg, performatív használatnak pedig azt, amikor egy BA-ige kimondásával hajtunk végre egy beszédaktust. A performatív igék csoportja tehát a BA-igék egy alcsoportja, a terminus lényegében a performatív használatban álló BA-igére utal. A performatív használatot bizonyos formai jegyek is jellemzik. A BA-ige ilyenkor tipikus esetben cselekvő, kijelentő módú, jelen idejű és egyes szám első személyben áll (de nem mindig, lásd Austin 1990 [1962]: 71–74, Traugott–Dasher 2004 [2002]: 190–191, Verschueren 1999: 208 példáit). A BA-igét ilyen formában tehát használhatjuk az adott beszédaktus végrehajtására is, bár erre nem minden BA-ige alkalmas. A beszédaktusról való beszédben, azaz leíró használatban megjelenő BA-igét nem jellemzik ezek a formai kötöttségek.

A beszédaktusok és a BA-igék viszonyával kapcsolatban négy dolgot kell kiemelnünk. Először, amint fentebb említettem, amikor a BA-igét az adott beszédaktus végrehajtásakor, annak végrehajtására használjuk, performatív használatról beszélünk. Lényeges azonban, hogy egy beszédaktus végrehajtásához a performatív ige jelenléte nem elengedhetetlen.⁴ Sőt, egyes beszédaktusok nem is hajthatók végre performatív igével, azaz az ezekhez tartozó BA-igéknek nincsen performatív használatuk, csak leíró használatuk. Ilyen beszédaktus például a sértés.⁵

Másodszor, a performatív használatban sem mindig egyértelmű, hogy a BA-ige kimondásakor azt a beszédaktust hajtja-e végre a beszélő, amelyet az ige leír, azaz egy adott beszédaktus végrehajtásakor használt BA-ige nem mindig a végrehajtott beszédaktust írja le. Így például az *ígér* igével nemcsak ígérni, de fenyegetni is lehet (ígéret és fenyegetés viszonyáról lásd Traugott–Dasher 2004 [2002]: 204–205). A BA-igék performatív használata az egyazon szemantikai mezőn belüli fokozatokat sem árulja el, így nem tudhatjuk például, hogy a *kérni* BA-igével végrehajtott beszédaktus vajon könyörgés, kérés, vagy esetleg parancs, utasítás. Feltehetően Taavitsainen és Jucker (2007) is ezért jutnak arra a következtetésre, hogy az egy adott szemantikai mezőhöz tartozó beszédaktusokat együtt érdemes vizsgálni. Taavitsainen és

⁴ Amint már Austin (1990 [1962]: 84–85) is megfigyeli, az explicit performatív igék csupán világosabbá teszik a jelentést, a megnyilatkozás erejét, azt, hogy miként értendő.

⁵ Érdekes azonban, hogy egyes BA-igék, amelyek a beszédaktus végrehajtására nem alkalmasak, használhatók az illokúcióról és a perlokúcióról való egyezkedésre (lásd Taavitsainen–Jucker 2007: 131–134).

Jucker (2007: 108) arra is felhívják a figyelmet, hogy bár maguk a BA-igék nem jelentenek közvetlen hozzáférést a beszédaktusokhoz, amelyeket jelölnek, ugyanakkor azonban információt szolgáltatnak arról, hogy egy adott beszélőközösség hogyan látja az egyes beszédaktusokat, és hogy melyek azok a beszédaktusok, amelyeket elég fontosnak ítélnék meg ahhoz, hogy külön nevet adjanak nekik.

Harmadszor, szorosabb a megfelelés a BA-ige és a beszédaktus között, amikor a BA-igével a beszédaktus végrehajtásáról szóló beszámolóban, azaz leíró használatban találkozunk. Azt azonban, hogy ténylegesen milyen beszédaktust hajtott végre a beszélő, a leíró használat sem árulja el teljes bizonyossággal, csupán arra utal, hogy az arról beszámoló személy milyen beszédaktus végrehajtásának tartja a kérdéses megnyilatkozást. Taavitsainen és Jucker (2007: 110) azonban mégis szorosabb megfelelést feltételeznek, feltehetően azért, mert a megnyilatkozásról beszámoló személynek a BA-igén túl más támpontjai is lehetnek az illokúciós erő megállapítására (például hangsúly, non-verbális jelzések, nem nyelvi információk, háttérismeretek, stb.).⁶

Negyedszer, az egyes nyelvek és kultúrák eltérnek a tekintetben, hogy milyen beszédaktusokat különböztetnek meg lexikailag (a problémákról, amelyeket ez a tény a beszédaktus-elmélet számára jelent, lásd Verschueren 1999: 132), illetve hogy ezek közül melyeknek van performatív használatuk az adott nyelvben (Traugott–Dasher 2004 [2002]: 225). Abban is különbözhetnek a világ nyelvei, hogy egyáltalán milyen mértékben részesítik előnyben a performatív igék használatát. Így például a japán nyelvben ritkábban fordulnak elő performatív használatú BA-igék, viszont előszeretettel alkalmaznak indirekt beszédaktusokat. Ezt a jelenséget részben az magyarázza, hogy az udvariasság fogalma a különböző nyelvekben és kultúrákban eltér. Így bár az egyes nyelvek hasonlóságokat mutatnak a tekintetben, hogy bennük hasonló nyelvi elemek hasonló funkciókra alkalmasak, ezeknek tényleges előfordulásában különbségek mutatkozhatnak, hiszen minden nyelv eltérően ítélné meg, hogy az egyes nyelvhasználati szituációkban milyen kifejezőmód az elfogadott (Traugott–Dasher 2004 [2002]: 193–194). Az általam bemutatott kis korpuszon is megfigyelhető, hogy a direktíva végrehajtására alkalmas szerkezet mellett szinte minden esetben megjelenik a BA-ige is, nemcsak a leíró, hanem a performatív használatban is. Ezek az előfordulások utalnak rá, hogy a középkori katalán nem kerülte a performatív

⁶ Természetesen a hallgató tévedése, félreértések előfordulhatnak a tényleges nyelvhasználatban.

igék használatát direktívák végrehajtásakor. Természetesen az, hogy a performatív igék jelenléte mennyire gyakori, nemcsak a nyelvtől, hanem a beszédaktus fajtájától is függ. Így például míg az angol korábbi nyelvállapotaiban direktívák esetében a BA-igék gyakori performatív használatát írták le, sértéssel kapcsolatos BA-igék szinte kizárólag leíró használatban fordultak elő (vö. Taavitsainen–Jucker 2007: 135).

3. Egy történeti pragmatikai esettanulmány

3.1. A kutatás eddigi eredményeinek bemutatása

A jelen tanulmányban bemutatott vizsgálat egy tágabb kutatás keretébe illeszkedik, amelynek témája a katalán „*anar* ’megy’ + FI” és a spanyol „*ir* ’megy’ (*a*) + FI” szerkezetek grammatikalizációja. A kutatás eddigi eredményei alapján e mozgásigés szerkezetek grammatikalizációs jelentésváltozása a következőképpen jellemezhető: az eredetileg célhatározói, azaz egy cselekvés céljával végrehajtott mozgásra utaló szerkezetek akaratot kifejező szerkezetté alakultak, és azáltal, hogy a cselekvést végrehajtó alany akaratára utaltak, alkalmassá váltak arra, hogy a leírásnak dinamizmust kölcsönözzenek. A katalánban az akaratot kifejező perifrázisból a továbbiakban azért lett múlt idő, mivel annak segédigéje befejezett múltban állt, ami egy, a cselekvés tényleges végrehajtására való következtetést tett lehetővé.

Mivel hasonló mozgásigés szerkezetek nemcsak a katalánban, hanem más nyugati újlatin nyelvekben is használatosak voltak a középkorban (vö. Colon 1978 [1976]), az összehasonlító szempont is felmerül. Ilyen megfontolásból vontam be az eredetileg a katalán „*anar* ’megy’ + FI” grammatikalizációjának feltárását célzó vizsgálatba spanyol szövegeket is. A spanyol nyelvvel való összevetés azért is érdekes lehet, mert ebben a nyelvben, szemben a katalánnal, a hasonló mozgásigés szerkezet („*ir* (*a*) + FI”) közeljövővé alakult. A „’megy’ + FI” típusú szerkezetek jövő idővé alakulása jól ismert folyamat a világ egyéb nyelveiből is, amelynek egyik állomása, hogy a szerkezet akaratot kifejező perifrázissá válik (vö. Bybee 2002: 181, Heine–Kuteva 2002). Mivel a spanyolban a „’megy’ + FI” szerkezet grammatikalizációs jelentésváltozása úgy zajlott le, ahogyan azt más nyelvekből ismerjük, ennek összevetése a katalán szerkezet történetével hasznos adatokkal szolgálhat a katalán szerkezet eltérő fejlődéséről. Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy a grammatikalizáció kezdeti szakasza a katalán szerkezet esetében is hasonlóan zajlott: akaratot kifejező szerkezetté vált. Ezt a hipotézist az a megfigyelés támasztotta alá, hogy a középkori nyelvállapotban e mozgásigés

szerkezetek használati kontextusai igen hasonlóak voltak az akaratot kifejező „*pensar* ’gondol’ + *de* + FI” kontextusaihoz, ami konceptuális hasonlóságra utal. A vizsgált kontextusok olyan narratív szövegrészek voltak, amelyek a kérdéses szerkezetek kijelentő módú, befejezett múlt idejű segédíge előfordulásait tartalmazták (lásd Nagy C. 2009). A nyelvi szerkezetek általában több jelentésárnyalat közvetítésére is képesek. Ha a vizsgált szerkezetek több funkciója is egybeesik, az még erősebb érvet szolgáltat az említett hipotézis mellett. A „’megy’ + FI” szerkezet azon előfordulásai, amelyekben a segédige kötőmódban vagy felszólító módban állt, a középkori szövegekben javaslat, kérés vagy parancs kifejezésére is használatosak voltak. Ezekben az előfordulásokban a mozgás jelentés elhalványulni látszik. Az esetleges konceptuális hasonlóságok feltárása végett tehát érdemes megvizsgálni az akaratot kifejező szerkezetek ezen előfordulásait is. Ha a két perifrázis nemcsak egy, de több használatában is hasonlóan bizonyul egymáshoz, ez megerősíti azt a feltételezést, hogy konceptuálisan és szemantikailag van valami hasonlóság, közös bennük, azaz az általam vizsgált mozgásigés („’megy’ + FI”) szerkezetek jelentésfejlődésük egyik állomásán akaratra utaló perifrázissá váltak. A korpusz jelenleg a következő történeti szövegeket tartalmazza, távlati célom azonban, hogy ezek körét kiterjesszem:

Spanyol: *Cantar de mio Cid*. Espasa–Calpe, Madrid. 1976. 12–13. sz.; *Cuento de Tristan de Leonis* (ismeretlen szerző) CNUM 389. BOOST3 2676. In ADMYTE (Archivo Digital de Manuscritos y Textos Españoles), 1390–1410.

Katalán: Muntaner, Ramón. *Crònica I*. Barcelona: Edicions 62, 1990 [1979]. 1325 k.; Muntaner, Ramón. *Crònica II*. Barcelona: Edicions 62, 1991 [1979]; Desclot, Bernat. *Crònica*. Barcelona: Edicions 62, 1990, 1283–1288; *Parlaments a les corts catalanes*. 14–16. sz.

A jelen történeti pragmatikai kutatás a spanyol „*pensar* ’gondol’ + *de* + FI” és a katalán „*pensar* ’gondol’ + *de* + FI”, valamint a spanyol „*querer* ’akar’ + FI” és a katalán „*voler* ’akar’ + FI” szerkezetek azon előfordulásaira terjed ki, amelyekben a „segédige” felszólító vagy kötőmódban áll. A továbbiakban vizsgáljuk meg a négy szerkezetet egy-egy történeti előforduláson keresztül.

3.1.1. A spanyol „*pensar* ’gondol’ + *de* + főnévi igenév”

A jelenlegi vizsgálatban a spanyol „*pensar* ’gondol’ + *de* + FI” szerkezet azon előfordulásaiival foglalkozom, amelyekben a *pensar* ’gondol’ ige kötőmódban vagy felszólító módban áll. Tekintsük a következő (1) előfordulást.

- (1) *Penssad seňor de entrar ala çibdad*
 gondol.TSZ2.FELSZ⁷ PREP bemegy.FI
E yo con los myos posare a san seruan (Cid 3046–3047)
 'Gondoljon, uram, bemenni a városba (= menjen be)
 Én pedig az enyémmel San Servánban szállok meg'

A fenti (1) példában a többes szám második személy használata az udvariasságnak köszönhető. A beszélő két cselekvést állít párhuzamba: a saját jövőbeli cselekedetét és egy másikat, melynek végrehajtását a hallgatótól várja. Bár a felszólító mód formailag a *pensar* 'gondol' igéhez kötődik, a tényleges cselekvést pedig főnévi igenév írja le, a beszélő feltehetőleg e cselekvés végrehajtását szeretné elérni a hallgatótól, nem csupán az arra való „gondolást”. Hogy miért nem használja egyszerűen a 'bemegy' ige felszólító alakját, annak feltehetőleg udvariassági okai lehetnek.

3.1.2. A katalán „pensar 'gondol' + de + főnévi igenév”

A (2)-ben látható megnyilatkozás a katalán „*pensar* 'gondol' + *de* + FI” szerkezet egy olyan előfordulását tartalmazza, amelyben a *pensar* 'gondol' ige felszólító módban áll.

- (2) *pensats*⁸-vos-en d'anar.
 gondol-TSZ2.FELSZ-NM PREP'MEGY.FI
 – *E sobre açò los missatges partiren-se del papa malpagats, e tornaren-se'n en Catalunya, al senyor rei;* (Munt I 162)
 'Gondoljanak elmenni! (= menjenek el) – Erre a követek csalódottan távoztak a pápától, és visszatértek Katalóniába, a királyhoz.'

A (2)-ben látható megnyilatkozást a pápa hajtja végre, és a követekhez szól a tárgyalás végén. A vizsgált szerkezet szó szerinti jelentése: 'gondoljanak elmenni'. Feltehetőleg azonban a felszólítás nem a gondolatra, hanem a főnévi igenévben megnevezett cselekvésre vonatkozik, hasonlóan a fenti spanyol (1) példához. A megnyilatkozás kontextusa jól mutatja, hogy a követek is így értelmezik, hiszen el is távoznak. Mivel a megnyilatkozás formailag eltér attól, mintha a beszélő csupán az 'elmenni' ige felszólító

⁷ A glosszákbán a következő rövidítéseket használom: Esz3: egyes szám harmadik személy, Tsz1: többes szám első személy, Tsz2: többes szám második személy, FELSZ: felszólító mód, KÖT: kötőmód, JEL: jelen idő, FI: főnévi igenév, PREP: prepozíció, NM: névmás.

⁸ Régies felszólító módú alak. A felszólító mód és a kötőmód történetéhez lásd Pérez Saldanya (1998).

módú alakját használta volna, jelentéskülönbséget is feltételezhetünk, melynek természetéről egyelőre csupán feltételezéseink lehetnek: a perifrázis használata talán udvariasabb megfogalmazást eredményez, vagy pedig nagyobb nyomatékot ad a felszólításnak.

3.1.3. *A spanyol „querer 'akar' + főnévi igenév”*

Tekintsük a következő (3) megnyilatkozást, amely a „*querer* 'akar' + FI” szerkezet egy előfordulását tartalmazza.

(3) *yo vos pido & rruego tanto Commo yo puedo rrogar que vos*

querades dezir

akar.Tsz2.KÖT mond.FI

vuestro nonbre & de qual tierra `(a) sodes (Tris 57v)

'én kérem Önt és könyörgök Önnek, amennyire csak tudok, hogy **akarja megmondani** (= **mondja meg**), hogy hívják és honnan jött'

A fenti (3) példában a *querer* 'akar' ige kötőmódban áll, így a beszélő megnyilatkozásával szószerinti értelmezésben arra szólítja fel a hallgatót, hogy 'akarja megmondani a nevét'. Feltehetőleg azonban a felszólítás a főnévi igenévben megnevezett cselekvés végrehajtására vonatkozik, hasonlóan a fentebb bemutatott „'gondol' + FI” szerkezetekhez. A (3) megnyilatkozást egy lovag mondja egy másik lovagnak, akik feltehetőleg udvarias interakciót folytatnak. A lovag két BA-ige összekapcsolásával teszi nyomatékosabbá kérését, amelyek performatív használatban szerepelnek: *vido* 'kérem' és *rruego* 'kérem/könyörgök'.

3.1.4. *A katalán „voler 'akar' + főnévi igenév”*

Tekintsünk egy példát (4) a „*voler* 'akar' + FI” szerkezet azon előfordulásaira, amelyekben a *voler* 'akar' ige kötőmódban vagy felszólító módban áll.

(4) *Yo són vengut a vós qui sóts refugi d'exilats, e prec-vos, sènyer, que*

ajats mercè de mi, que.m

vulats sostenir

akar.Tsz2.KÖT megtart.FI

en vostra terra (Desc II 9, 6–8)

'Eljöttem Önhez, a száműzöttek menedékéhez, és kérem, uram, hogy legyen kegyelmes hozzám, hogy **akarjon** engem az országába **befogadni** (= **fogadjon be**)'

A fenti (4) példa annyiban tér el a korábbi (1)–(3) példától, hogy ebben az esetben a kérés szó szerinti értelmezése is megfelelő interpretációhoz vezet: ilyen értelemben a beszélő a hallgatót nem a főnévi igenévben megnevezett cselekvés végrehajtására szólítja fel, hanem csupán a jóindulatát kéri a kérdéses cselekvéssel kapcsolatban. A másik három bemutatott szerkezethez hasonlóan azonban a beszélő végső célja nyilván az lehet, hogy a hallgatót rávegye a főnévi igenév által leírt cselekvés végrehajtására. A hasonló kontextusokban felmerülő kétértelműségnek jelentősége lehet a szerkezet jelentésének alakulásában (vö. Heine 2002, Diwald 2002). Ez a megnyilatkozás is tartalmaz BA-igét: *prec-vos* 'kérem Önt'.

A fent bemutatott négy szerkezettel kapcsolatos kutatási kérdésem a következő: milyen beszédaktus végrehajtására szolgáltak a középkori spanyolban és katalánban a felsorolt perifrázisok azon előfordulásai, amelyekben a ragozott ige felszólító értelmű, azaz felszólító módban vagy kötőmódban áll? A fenti példák arra utalnak, hogy a beszélő célja az volt, hogy a hallgatót rávegye a főnévi igenévben megnevezett cselekvés végrehajtására. Erre azonban nem közvetlenül szólítja fel őt, ami akár az udvariassággal is magyarázható. A korábbi szakirodalomban az általam vizsgált szerkezetek hasonló előfordulásaira és ilyen értelmű funkciójára csupán szórványos utalások vannak. Montgomery (1998) egyes direktív beszédaktusok végrehajtásának módjait vizsgálja a középkori spanyol epikában, és megjegyzi, hogy bizonyos perifrázisok is szolgálhattak a felszólítás enyhítésére: ezek között említi a „*pensar de* 'gondol vmire' + FI” és a „*querer* 'akar' + FI” szerkezeteket (Montgomery 1998: 105). Beardsley (1921: 34) Menéndez Pidal-t idézi, aki szerint a „*querer* + FI” szerkezet „erőteljesebbé teszi a kéréseket”, és „majdnem teljesen haszontalan” perifrázisként nevezi, azaz úgy véli, a jelentéshez szinte semmivel sem járul hozzá. Maga Beardsley (1921: 36) azonban úgy gondolja, hogy használata udvariasabbá tehetné a kéréseket, mert általa ki lehetett küszöbölni a felszólító formát. Továbbá említést tesz egy hasonló, francia szerkezetről a *veuillez* 'akar' igével, amely szintén udvarias forma. A korábbi szakirodalomban tehát részletes leírást nem találunk, és azok csak a spanyol szerkezetekre vonatkoznak, megjelenik azonban bennük három feltételezés, amelyek alátámasztják az általam végzett előzetes megfigyelés eredményeit. E három feltételezés szerint az akaratra utaló szerkezetek használata enyhíti, erőteljesebbé, vagy pedig udvariasabbá teszi a felszólítást. Az „enyhíti a felszólítást” homályos megfogalmazás, amely látszólag ellentétben áll a második elképzeléssel, miszerint „erőteljesebbé teszi”, feltehetőleg azonban ez is az udvariasságra utal.

A korábbi szakirodalom szórványos utalásai tehát egybevágóan a korpusz felületes vizsgálata alapján tett megfigyeléseimmel. Amint a fenti példák is mutatják, a vizsgált szerkezetek akkor voltak használatosak, amikor a beszélő valamely dolog megvalósulását kívánatosnak tartja, és ennek megvalósítását a címzettől várja. A beszélő azon kísérlete, hogy a hallgatót rávegye valaminek a megtételére, Searle osztályozásában direktíva beszédaktusnak számít. Első látásra úgy tűnik tehát, ezek a történeti előfordulások direktívák udvarias vagy meggyőző végrehajtására voltak alkalmasak a vizsgált nyelvéllapotban. Nézzük meg, hogy milyen érveket találhatunk erre nézve. A továbbiakban kiválasztom az egyik szerkezetet, valamint az egyik alkorpuszt, és azon mutatom be a kutatás kezdeti szakaszában felmerülő módszertani problémákat. A kiválasztott alkorpusz a *Parlaments a les corts catalanes* (Katalán parlamenti beszédek) című gyűjteményes kötet, amely katalán parlamenti beszédek tartalmaz a 14–16. századból. A szövegekben a katalán „*voler* ’akar’ + FI” szerkezet 59 előfordulása figyelhető meg, amelyek kontextusában számos BA-ige is felfedezhető.

3.2. A katalán „*voler* ’akar’ + *főnévi igenév*”

3.2.1. Beszédaktusok a jelenlegi kutatásban

A jelen kutatásban alkalmazott módszer hasonlít a 2.1.-ben bemutatott első módszerre, amely a BA-igékre épít, hiszen itt is BA-igéket keresünk a kérdéses szerkezetek kontextusában. Eltér azonban tőle, mert a vizsgálat kiindulópontját nem a BA-igék képezik, hanem egy szerkezet, amelyről egyelőre nem tudjuk, mi volt a funkciója, így a vizsgálat a „formától a funkcióig” halad (vö. Jacobs–Jucker 1995: 13–18). Csupán azokat a BA-igéket vesszük be tehát a vizsgálatba, amelyek a vizsgált perifrázis kontextusában jelennek meg. Amint említettem, a BA-igék kétféleképpen utalhatnak a végrehajtott beszédaktusra, állhatnak leíró vagy performatív funkcióban. Az alkorpuszban mindkét használat megfigyelhető. Tekintsünk rájuk egy-egy példát.

- (5) *Per què us **pregam**, per conservació de nostra corona,*
***vullats** **fer** tres coses* (Parl 50, 5–6, 1370)
 akar.TSZ2.KÖT tesz.FI

’Ezért **kérjük** Önöket, hogy királyságunk fennmaradása érdekében
akarjanak megtenni (= **tegyenek meg**) három dolgot.’

A fenti (5) példában szereplő BA-ige a performatív használat jegyeit viseli magán: első személyben (bár többes számban), kijelentő módban, jelen

időben áll: *pregam* 'kérjük'. Feltehetőleg kérésről van szó, de mivel, amint azt fentebb említettem, egy szemantikai mezőn belül a performatív igék gyakran helyettesíthetik egymást, akár könyörgésről vagy parancsról is szó lehetne. Ahhoz, hogy ezt eldöntsük, további körülményeket kell megvizsgálnunk, mint például a beszélő és hallgató társadalmi státusza, a köztük lévő hatalmi viszonyok, a beszédhelyzet stb. Bár az illokúciós erő sajnos teljes bizonyossággal nem állapítható meg, az (5)-ben található megnyilatkozás esetében azonban az a körülmény, hogy azt III. Péter király intézte a parlamenthez, valószínűtlenné teszi, hogy könyörgésről lenne szó. A többes szám első személy csupán egy konvencionális forma, „királyi többes”, hiszen egyetlen beszélőről van szó. A király a kérésében a perifrázist használja, amely feltehetőleg szintén egy konvencionális formula, a kérés intézményesült, udvarias formája lehetett.⁹

A BA-igék leíró használatakor a BA-igével egy beszédaktus végrehajtásáról számolunk be, amely lehet múltbeli, jövőbeli vagy jelenlegi cselekvés is. A leírást követheti a tényleges szóhasználat felidézése, ez azonban el is maradhat. A diakrón beszédaktus-kutatásban a leíró használat a legfontosabb forrásunk egy megnyilatkozás illokúciós erejének megállapításához (vö. Taavitsainen–Jucker 2007). Fontos azonban megjegyezni, hogy ez viszont nem nyújt a megnyilatkozás formájáról olyan pontos információt, mint a performatív használat közvetlen felidézése. Figyeljük meg a következő (6) példát.

- (6) *vengueren a nós certs ambaixadors (...) nos **suplicaven**, ab la major instància que podien, **volguéssem convocar** corts als catalans*
 akar.TSZ1.KÖT összehív.FI
per proveir en la defensa del principat (Parl 179, 9–12, 1442)
 'bizonyos követek jöttek hozzánk (...) **kérleltek** minket, a lehető legállhatatosabban, hogy **akarjuk összehívni** (= **hívjuk össze**) a katalán parlamentet a hercegség védelmének elrendelése végett'

A fenti példa a *suplicar* 'kérlel' BA-ige leíró használatát mutatja. A BA-ige, szemben az (5) példával, itt nem viseli magán a performatív használat formai jegyeit, hanem többes szám harmadik személyben, folyamatos múltban áll. A beszédaktust végrehajtó személy és az arról beszámoló személy nem ugyanaz: a királyné számol be az Aragón koronához érkezett követek egy

⁹ E feltételezéshez azonban már több történeti előfordulást kellett figyelembe venni.

korábbi beszédaktusáról. Ebben az esetben nem nyerünk pontos információt arról, hogy ez hogyan, milyen szavakkal történt, és hogy vajon a BA-ige megjelent-e a beszédaktus tényleges végrehajtásakor is. Csupán a leíró használatban megjelenő *suplicar* 'kérlel' BA-ige és az *ab la major instància que podien* 'a lehető legállhatatosabban' határozói szerkezet utal a végrehajtás módjára, arra, hogy nem egyszerű kérésről volt szó, hanem az feltehetően udvarias módon és a hallgató meggyőzését célzó fordulatokkal zajlott le. A leíró használatban szereplő *suplicar* ige mutatja, hogy a királyné, aki jelen volt a beszédaktus végrehajtásánál, azt kérelésként értelmezte, feltehetően a megnyilatkozás formájának és körülményeinek a figyelembevételével.¹⁰

A performatív és a leíró használat elkülönítése azonban nem mindig egyszerű.¹¹ Bizonytalanságra adhat okot az értelmezésben, amikor a beszédaktust végrehajtó és az azt leíró személy egybeesik. Tekintsük a következő (7) példát.

- (7) *Per tal, la majestat sua m'ha tramès a dir, que així com ho he fet, vos degué congregar en la present cort, e que de la sua part vos **pregue** molt afectuosament que*
***vullau** **proveir**,* ... (Parl 207, 7–8, 1454)
 akar.TSZ2.KÖT rendelkezik.FI

'Ezért Ófelsége üzent nekem, hogy, amint azt meg is tettem, hívjam össze Önöket e parlamenti gyűlésre, és hogy a nevében **kérjem** meg Önöket nagyon kedvesen, hogy **akarjanak rendelkezni** (= **rendelkezzenek**) arról, hogy...'

A fenti (7) példában a *pregar* '(meg)kér' BA-ige a *m'ha tramès a dir, que (...) vos pregue* 'üzent nekem, hogy (...) kérjem meg Önöket' szerkezetben szerepel, ezért kötőmódban áll. Bár a performatív használatú BA-igék tipikus esetben kijelentő módban állnak, mégis elképzelhető, hogy a (7)

¹⁰ A (6) példa másik érdekessége, hogy megmutatja, a kérdéses beszédaktus vizsgálatában két szint különíthető el: a szöveg szintje, amely a beszédaktusról történő beszámolót tartalmazza, és a tényleges végrehajtásé. Taavitsainen és Jucker (2007) levelekben vizsgáltak hasonló jelenséget, megkülönböztetve az elsődleges kommunikációs szituációt a beágyazott szintektől. Szerintük figyelembe kell venni a kettős társadalmi beágyazottságot, az eredeti megnyilatkozás szituációját és a szövegtípust is, amiben annak felidézése megtörténik (Taavitsainen–Jucker 2007: 114–116).

¹¹ A performatív-nem performatív különbségtétel nehézsége már a beszédaktus elmélet kezdeteinél felmerül. Először Austin (1990 [1962]: 76) jegyzi meg, hogy „ha a performatív megnyilatkozást nem vezetjük vissza ilyen explicit formára (ti. ahol az ige cselekvő és kij. mód E/I-ben van), akkor többnyire lehetőség van arra, hogy nem performatívan értelmezzék”.

megnyilatkozás esetén performatív használatról van dolgunk. A példa ugyanis kétféle értelmezést enged meg. Értelmezhetjük a (7) megnyilatkozást a BA-ige leíró használataként. Eszerint a 'kér' BA-ige a királyné egy jövőbeli beszédaktusára utal, amelynek végrehajtásával a király bízta meg őt. Ha erről van szó, elvárjuk, hogy a beszédaktus végrehajtása a továbbiakban meg is történjen, tehát a példa a következőképpen folytatódhatna: „ezért ezennel meg is kérem Önöket, hogy...”. Ugyanakkor amennyiben a kérés végrehajtása nem történik meg, a királynő beszámolója a kérés végrehajtásaként is értelmezhető. A (7)-ben szereplő szavak megértésekor a hallgatóság tekintheti úgy, hogy a királynő már végre is hajtotta a kérést. Ebben az esetben nem várjuk el, hogy a (7) megnyilatkozást a kérés explicit végrehajtása is kövesse. A királynő (7)-ben szereplő beszámolója arról, hogy megbízták egy kérés végrehajtásával, a következő folytatások bármelyikével koherens lenne: „Előre is köszönöm” vagy „Remélem, kérésemmel nem sértettem az Önök érdekeit”, amelyek mutatnák, hogy a kérés megtörtént. Mégis kérdéses azonban, hogy a királynő szavai ez utóbbi esetben valóban értelmezhetőek lennének-e a BA-ige performatív használataként. Inkább arról lehet szó, hogy a BA-ige leíró használatát általánosan is végrehajtható egy beszédaktus. Ez az igen érdekes stratégia valahol a leíró és a performatív használat között helyezhető el, és a hallgató(k) következtetési képességére épít. A nyelvhasználatban megfigyelhető, hogy a beszédaktusra vagy a végrehajtásának szándékára való utalás gyakran szükségtelenné teszi a tényleges végrehajtást. Így például a következő fordulatokat: *Meg akartalak kérni, hogy..., Azért jöttem, hogy megkérjelek, hogy...* a hallgató gyakran a beszédaktus végrehajtásaként értelmezi. Az azonban kérdéses, hogy az ilyen előfordulások esetében beszélhetünk-e a BA-ige performatív használatáról. Szintén érdekes jelenség, hogy egyes esetekben olyan előfordulásokkal is találkozunk, amikor a beszélő a beszédaktust egy másik személy nevében hatja végre. Így például egy követ intézhet kérést urának nevében. Ez a használat társadalmi konvenciókon alapul.

3.2.2. Beszédaktus-igék a korpuszban

Ahhoz, hogy megállapítsuk, milyen funkciót tölt be a katalán „*voler* 'akar' + FI” szerkezet, érdemes megvizsgálni, milyen BA-igékkel fordul elő egy kontextusban, mind a performatív, mind a leíró használatban. Az alkorpusz hat BA-ige összesen 38 előfordulását tartalmazza performatív használatban: a *pregar* (21) 'kér', a *suplicar* (6) 'kérlel/könyörög', az *encarregar* (5) 'megkér', a *requerir* (3) 'kér/kérelem/igényel/megkíván', az *amonestar* (2) 'figyelmeztet/int' és az *exortar* (1) 'buzdít/int' igéket. A leggyakoribb előfordulása

a *pregar* 'kér' ige, amely a legáltalánosabb, legsemlegesebb jelentésű e hat közül. Leíró használatban szintén hat BA-ige összesen 15 előfordulása jelent meg a vizsgált szerkezet kontextusában: *dir* (5) 'mond', *pregar* (4) 'kér', *suplicar* (2) 'kérlel/könyörög', *demanar* (2) 'kér/kérdez', *encarregar* (1) 'megkér', *cridar* (1) 'kiált'. A korpusz jelenleg túl kicsi ahhoz, hogy érvényes általánosításokat tehessünk, hiszen a vizsgálat kiterjesztésével előfordulhat, hogy a jelenleg vizsgált szövegekben csak leíró használatban szereplő BA-igéket is megtaláljuk majd performatív használatban. Az azonban kivüláglík, hogy nem minden BA-ige alkalmas, vagy ugyanolyan mértékben alkalmas performatív használatra. Úgy tűnik, performatív igeként a „semlegesebb” igék jelennek meg gyakrabban, a specifikusabb igék inkább csak mellérendelő szerkezetekben (Parl 93, 16: *vos prec, amonest e requir* 'kérem, intem Önt és elvárom Öntől'; Parl 169, 7: *vos prega, amonesta e exorta* 'kéri, inti és buzdítja Önt') (vö. Taavitsainen és Jucker (2007: 126, 129) hasonló példáival az angol nyelvre vonatkozóan). Ezeket gyakran az teszi specifikusabbá a semlegesebb igéknél, hogy a beszédaktus végrehajtásának módjára is utalnak.¹² Egyes, csak leíró használatban előforduló igék feltehetőleg nem is szerepelhetnének performatív használatban, hiszen nem egy illokúciós aktusra utalnak, hanem egy lokúciós aktusra, például a 'mond' és 'kiált' igék. Az alkorpuszban megjelenő BA-igék mind direktívákat írnak le, ami arra utal, hogy a katalán „*voler* 'akar' + FI” szerkezet direktívák végrehajtására volt alkalmas a középkori katalánban.

Amint fentebb említettem, a nyelvek eltérnek az explicit performatívumok használatát illetően (vö. például Traugott és Dasher (2004 [2002]: 193 fentebbi példáját a japánról). A parlamenti beszédek célja általában valamilyen direktíva végrehajtása volt, és ennek megtételekor a performatív ige meg is jelenik. Úgy tűnik, a középkori katalánban ebben az intézményesült beszédműfajban valószínűleg a direktívák explicit performatív igével való végrehajtása volt az általános (vö. Kohnen (2000) hasonló megfigyelésével az ó- és középkori angol nyelvre nézve).

3.2.3. A beszédaktusok beazonosítása

A BA-igék nem utalnak egyértelműen a ténylegesen végrehajtott beszédaktus mibenlétére. Bár használatuk olyan értelemben nem teljesen szabad, hogy nem bármely BA-igével hajtható végre bármely beszédaktus, az igék

¹² Ehhez lásd Taavitsainen és Jucker (2007: 116) hasonló példáját: *seid he lyed* 'azt mondta, hogy hazudik' és *accused him of lying* 'hazugsággal vádolta meg', melyek közül az utóbbi a beszélői attitűdöt és a végrehajtás módját is kódolja.

csupán a beszédaktus-osztályt határozzák meg. Felmerül a kérdés, hogy vajon honnan tudjuk, milyen beszédaktusról van szó, ha a BA-igékből ez nem derül ki. Először az illokúciós aktus fajtáját kell megállapítanunk. Searle (1991b [1975]) az illokúciós aktusok fajtáit feltételek egy halmazával határozza meg, amelyeknek teljesülniük kell ahhoz, hogy egy adott beszédaktusról beszélhessünk. Nézzük meg, melyek ezek a feltételek a direktívák esetében, és találunk-e a történeti példákban rájuk utalásokat. Searle (1991b [1975]: 65) a direktívák feltételeiként a következőket adja meg:

- „a) előkészületi feltétel: H [hallgató] képes A [a kívánt cselekedet] végrehajtására
- b) komolysági feltétel: S [beszélő] akarja, hogy H megtegye A-t
- c) propozíciós tartalmi feltétel: S predikálja H jövőendő A aktusát
- d) lényegi feltétel: arra irányuló kísérletnek számít, hogy S rávegye H-t A megtételére”.

A beszédaktus-elmélet szerint egyes mondatok használhatóak konvencionálisan indirekt direktívák végrehajtására. Searle (1991b [1975]: 65) a közvetett direktívák három altípusát különbözteti meg: azokat, amelyek a direktív illokúciós aktusok végrehajtásának szerencsefeltételeivel kapcsolatosak, azokat, amelyek a cselekvés végrehajtásának indokait érintik, és azokat, amelyek az egyik elemet a másikba ágyazzák. Egyes, a H-nak A megtételére való vágyát vagy hajlandóságát érintő mondatokat is „standard módon használunk közvetett kérések vagy más direktívák, pl. parancsok végrehajtására” (Searle 1991b [1975]: 58–59).

A vizsgált történeti szövegekben a „*voler* 'akar' + FI” szerkezet előfordulásainak környezetében megjelenő egyes határozók vagy tagmondatok kapcsolatba hozhatóak a fent bemutatott feltételekkel és a direktívák indirekt végrehajtásának módozataival. Ezek a határozók vagy tagmondatok a következő csoportokba sorolhatóak: amelyek utalnak 1. a beszélőnek azon vágyára, kívánságára, hogy a hallgató hajtsa végre a kért cselekvést, és hangsúlyozzák ezen óhaj, vágy erősségét, 2. a kérés végrehajtásának módjára, és fokozzák a kérés intenzitását, 3. a kért cselekvés végrehajtásának indokaira, és végül 4. a hallgatónak a kívánt cselekvés végrehajtására való hajlandóságára. Jól látható, hogy az 1. csoport elemei a komolysági feltételre utalnak vissza, míg a 2. és a 3. csoport elemei a lényegi feltételre, azaz a hallgató meggyőzését szolgálják, hogy hajtsa végre a kívánt cselekvést. A 3. csoport

és a 4. csoport a direktívák közvetett végrehajtásának egy-egy módjára utalnak. Ilyen nyelvi elemek mind a leíró, mind a performatív használatú BA-igék kontextusában megfigyelhetők, de mivel lényegi különbség nem tapasztalható, közösen mutatok be rájuk néhány példát.

1. csoport: a beszélőnek a kért cselekvés végrehajtására vonatkozó kívánságára utaló, vagy ezen óhaj, vágy erősségét hangsúlyozó határozók, illetve tagmondatok: *tan devotament (e humil) com havem pogut* 'a lehető legodaadóbban (és legalázatosabban)'; *ab la major instància que podien* 'amilyen állhatatosan csak tudták'; *ab quanta voluntat podem* 'amilyen eltökélten csak tudjuk'.

2. csoport: a kérés végrehajtásának módjára utaló, a kérés intenzitását fokozó határozók, illetve tagmondatok: *així caramente com pot* 'a lehető legkedvesebben'; *afectuosament* 'nyájasan'; *en la millor forma e manera que puix e deig* 'a legszebb formában és módon, ahogyan tudok és illik (kérni)'; *cordialment* 'szívélyesen'.

3. csoport: a kért cselekvés végrehajtásának indokaira utaló határozók, illetve tagmondatok: *així com faeren als nostres predecessors* 'ahogyan elődeinkkel is tették'; *per conservació de nostra corona* 'királyságunk fennmaradása végett'; *segons lo cas requer* 'amint a helyzet megköveteli'; *havents deguda consideració a les dites necessitats* 'alaposan megfontolva az említett szükségleteket'; *per contemplació nostra* 'ránk való tekintettel'.

4. csoport: a hallgatónak a kívánt cselekvés végrehajtására való hajlandóságára utaló határozók, illetve tagmondatok: *sia de vostre mercè*¹³ 'legyen olyan kegyes'; *plàcia a Déu* 'tetsszen Istennek'; *plàcie't* 'tetsszen Önnek'; *ab gran amor e concòrdia* 'nagy szeretettel és egyetértésben'; *per sa gràcia e mercè* 'irgalmából és kegyelméből'.

A kontextusban egyéb kifejezéseket is találhatunk, amelyek további érveket szolgáltatnak a végrehajtott beszédaktus mibenlétét illetően. Tekintsük a következő (8) példát.

¹³ Feltehetőleg ez maga is konvencionális indirekt formula lehet.

- (8) *Per què, tan devotament e humil com havet pogut, ab les mans juntes e genollons en terra, **havem** lo dit senyor rei **suplicat** que ell, per sa gràcia e mercè, la sua porta de benignitat, qui era tancada, per mèrits d'alcuns, així com fo aquella de paradís per lo pecat d'Eva, **vulla** per contemplació nostra **obrir**.* (Parl 57, 16–22, 1388)
 akar.ESZ3.KÖT.JEL nyit.FI

'Ezért a lehető legodaadóbban és legalázatosabban, kezeinket összetéve és letérdelve a földre **kérleltük** urunkat királyunkat, hogy irgalmából és kegyelméből jóindulatának kapuját, amely eddig zárva volt egyesek miatt, mint ama paradicsomi kapu Éva vétke miatt, ránk való tekintettel **akarja megnyitni** (= **nyissa meg**).'

A (8) példa előzménye, hogy a király és az urak között ellentét feszült, amelyet a királyné igyekezett közbenjárásával elsimítani. Az explicit performatív ige használatán túl már Austin (1990 [1962]: 85–88) is számos eszközt sorol fel, amelyek segítenek megállapítani, hogy egy megnyilatkozás miként értendő. Ezek között említi a „megnyilatkozások kísérei” néven a gesztusokat és más nem verbális cselekvéseket, „melyek időnként szavak nélkül is működnek”. A fenti példában a nem verbális kísérőelemekre való utalások megerősítik a feltevést, hogy kérésről, de még valószínűbb, hogy könyörgésről van szó, hiszen térdelve és a kezünket összetéve könyörögni szoktunk. Ezekben a kontextusokban tehát feltehetőleg a direktívák végrehajtásának egy intézményesült és konvencionális formájáról van szó. Különösen érdekesek a parlamenti beszédekben oly gyakran alkalmazott bibliai idézetek is, mert ezeknél előfordul, hogy a vizsgált szerkezet az eredeti latin idézet katalán fordításában található meg. Az ilyen szövegszerű megfelelések nagy jelentőséggel bírnak a történeti kutatásban, ugyanis igen erős evidenciát szolgáltatnak egy adott szerkezet jelentésére vonatkozóan. Tekintsük a következő (9) és (10) előfordulásokat.

- (9) *E per ço lo savi (Sapiente, primo) crida e diu: (...) Diligite iustitiam qui iudicatis terram: „!o vosaltres qui judicau la terra, **vullats** **amar** **justícia!**”* (Parl 188, 20–21, 1442)
 akar.TSZ2.KÖT.szeret.FI

'És ezért a bölcs (*Bölcsességek könyve*, 1) így kiált és mondja: (...) *Diligite iustitiam qui iudicatis terram*: „Ó, ti, kik ítéleztek a föld fölött, **akarjátok szeretni** (= **szeressétek**) az igazságosságot!”

Simó Salvador, Barcelona püspöke fenti (9) megnyilatkozásában a katalán *vullats amar* 'akarjátok szeretni' szerkezet a latin *diligite* 'szeressétek' felszólító forma megfelelőjeként áll, ami alátámasztja, hogy a szerkezet a főnévi igenévben leírt cselekvés végrehajtására való felszólításként volt használatos, és a hasonló kontextusokban szó szerinti jelentése háttérbe szorult.

(10) *E per això David (...) dix tals paraules: Deus iudicium tuum regi da et iustitiam filio regis: „o Senyor!*

Vulles donar al rei lo recte judici, mas justícia

akar.ESZ2.KÖT ad.FI

vulles donar al fill del rei”. Notantment David,

akar.ESZ2.KÖT ad.FI

per la fervor que havia de la justícia, no solament pregava per ell, que justament l'administràs, mas encara suplicava que la trematés a sa posterioritat, ço és a saber, al fill del rei. (Parl 185, 31 – 186, 6, 1442)
 'Ezért Dávid (...) a következő szavakat mondta: *Deus iudicium tuum regi da et iustitiam filio regis*: „ó, Uram! Akard megadni (= add meg) a királynak a méltó ítéletet, és igazságot akarj adni (= adj) a király fiának”. Figyelemre méltó, hogy Dávid, igazság utáni vágyában nemcsak a maga számára kért igazságos eljárást, hanem azért is könyörgött, hogy ez utódaira is átszármazzon, azaz a király fiára.'

Hasonlóan az előző példához, (10)-ben a katalán *vulles donar* 'akarj adni' szerkezet a latin *da* 'adj' felszólító forma megfelelőjeként áll. Simó Salvador, Barcelona püspöke beszámol egy korábbi beszédaktus végrehajtásáról, és ehhez három, a beszédaktusra utaló igét is alkalmaz. Az elsőt a beszédaktus szó szerinti felidézése előtt: *dix tals paraules* 'a következő szavakat mondta', ez azonban annyira általános, hogy nem árulja el, milyen beszédaktusról van szó, hiszen nem utal az illokúcióra, csak a lokúcióra. Az idézetet követően azonban az ahhoz fűzött magyarázatban két másik ige is megjelenik, a *pregar* 'kér' és az intenzívebb kérésre utaló *suplicar* ige, amelyet magyarra a 'kérlek' vagy 'könyörög' igével fordíthatnánk. Az idézetben mindkét esetben a „*voler* 'akar' + FI” szerepel, és semmi sem árulja el, hogy az egyik esetben kérésről, a másikban pedig könyörgésről lett volna szó, azaz nem derül ki az illokúciós erő különbsége. A beszámolóban ezért a két eltérő ige használatát stilisztikai fogásnak, a szóismétlés elkerülésére való törekvésnek is betudhatjuk. Mivel a szó szerinti idézet nem mutat különbséget a két beszédaktus végrehajtásában, intuícióellenes lenne azt feltételezni, hogy a beszédaktusokról beszámoló

személy két különféle beszédaktusként értelmezte azokat. Ráadásul az illokúciós erő különbségeit gyakran valós szituációkban is nehéz tetten érni. Ki tudná pontosan meghatározni, a valóságban hol húzódik a határ a kérés, kérélel, könyörgés vagy unszolás között? A *pregar* 'kér' és *suplicar* 'kérélel' igék általánosabb jelentésüknél fogva feltehetőleg többfajta direktíva leírására is használhatóak. Ezt a feltételezést támasztja alá a fentebb bemutatott tény, miszerint e két ige, különösen a 'kér', performatív használatban is gyakran megjelenik, szemben más, csupán leíró használatban előforduló igékkel.

3.2.4. Hatalmi viszonyok

Searle (1991a [1969]: 50) az illokúciós aktusokat létrehozó szabályokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy „az utasítás és parancs esetében megtaláljuk azt a további előkészületi szabályt, hogy S-nek H feletti tekintélyi (felettesi) helyzetben kell lennie”, és az ilyen beszédaktusok végrehajtása „olyan kísérletnek számít, amelynek célja, hogy H az A-t S H feletti autoritása folytán hajtsa végre”. A hatalmi viszonyok vizsgálata, a beszélő és a hallgató hatalmi helyzete, a társadalmi hierarchiában betöltött szerepük segíthet különbséget tenni az egy illokúciós aktus osztályba tartozó beszédaktusok között: ilyen értelemben beszélhetünk javaslat, tanács, könyörgés, kérés, parancs, utasítás stb. beszédaktusokról a direktívák osztályán belül. (11)-ben látható, hogy milyen beszélők és címzettek fordultak elő az alkorpusz szövegeiben. Bal oldalon látható a beszédaktust végrehajtó személy, jobb oldalon pedig a címzett.

- (11)király/királyné/kormányzó/püspök/érsek/a gróf követe: a parlament
király/Dávid: Isten
Izrael 12 törzse/nemes: király

A beszédaktus végrehajtója/i és a címzett/ek között fennálló hatalmi viszonyok segíthetnek megállapítani, hogy milyen beszédaktusról lehetett szó. Így például, ha Isten a címzett, nem lehet szó parancsról, hanem inkább kérésről, vagy még inkább könyörgésről. Amennyiben azonban a beszélő a király, a címzettek pedig a nemesek, akkor kérésről, de akár parancsról is szó lehet. Az interakcióban részt vevő személyek közt fennálló társadalmi és hatalmi viszonyok egyes BA-igék megjelenésével összefüggést mutathatnak. A korpusz kiterjesztésével az is világosabbá válik majd, hogy vajon a társadalmilag alá-, illetve fölérendelt személyek ugyanazokat az igéket használhatják-e egy direktíva végrehajtására. A korpusz azonban egyelőre túl kicsi, és a hatalmi viszonyok tekintetében sem reprezentatív.

3.3. Közvetettség?

A katalán „*voler* 'akar' + FI” szerkezet használatával a beszélő célja feltehetőleg az, hogy rávegye a hallgatót a főnévi igenévben leírt cselekvés végrehajtására. Szószerinti értelmezésben azonban nem arra szólítja fel, hogy tegye meg a kívánt dolgot, hanem csupán arra, hogy **akarja** megtenni azt. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon indirekt beszédaktusokról van-e szó. A beszélő azon kísérlete, hogy a hallgatót rávegye valaminek a megtételére, Searle osztályozásában direktíva beszédaktusnak számít. A beszédaktus-elmélet szerint a hallgató vágyára vagy szándékára utaló mondatok használhatóak konvencionálisan indirekt direktívák végrehajtására (Searle 1991b [1975]: 58–59). Searle (1991b [1975]: 66) azonban a következő általánosítást fogalmazza meg a közvetett direktívák végrehajtásának ezen módjáról: „S (= *beszélő*) végrehajthat egy közvetett direktívát azáltal, hogy vagy állítja, hogy vannak, vagy kérdezi, hogy vannak-e jó vagy mindent elsöprő indokai A megtételére, kivéve, amikor az indok az, hogy H (= *hallgató*) akarja vagy óhajtja stb. A-t megtenni, mely esetben S csak azt kérdezheti, hogy H akarja-e, óhajtja-e stb. megtenni A-t”. Az általam vizsgált példákban azonban a beszélő sem nem állítja, sem nem kérdezi, hogy a hallgató akarja-e vagy szeretné-e végrehajtani a kérdéses cselekvést, hanem javasolja, felszólítja őt, hogy rendelkezzen ilyen szándékkal, a felszólító értelmű formát használva. Felmerül a kérdés, hogy vajon miért nem fordul elő ez a lehetőség a searle-i leírásban, és hogy egyáltalán indirektséggel állunk-e szemben. Searle (1991b [1975]: 53) a következőképpen határozza meg a közvetett beszédaktusokat: „a mondat, amely egy bizonyos fajta illokúciós aktus illokúciós erejének jelzőit tartalmazza, kimondható úgy, hogy emellett végrehajtson egy másik típusú illokúciós aktust is. (...) a beszélő kimondhat egy mondatot, és értheti úgy, ahogy mondja, s közben más proposíciós tartalmú másik illokúciót is ért rajta”. Indirekt beszédaktus esetén tehát egy „más proposíciós tartalmú másik illokúciót” értünk egy kimondott mondaton. A vizsgált előfordulások azonban csupán az egyik feltételnek felelnek meg: bár ugyanolyan típusú illokúciós aktusról van szó, a proposíciós tartalma ennek az illokúciónak eltér. Az említett példák ezért nem tekinthetők közvetett beszédaktusoknak a searle-i értelemben, hiszen esetükben nem arról van szó, hogy egy bizonyos típusú illokúciós aktust közvetetten, egy másik típusú illokúciós aktus által hajtunk végre. Beszélhetünk azonban az illokúciós aktus típuson **belüli** közvetettségéről. Tehát direktívát hajtunk végre egy másik direktíva által, a két direktíva

propozíciós tartalma azonban eltér: látszólag a szándékra, valójában azonban a cselekvésre szólítunk fel.¹⁴

Ezek a katalán „*voler* 'akar' + FI” szerkezettel végrehajtott beszédaktusok hasonlítanak az olyan magyar beszédaktusokhoz, mint *Legyél olyan kedves kinyitni az ablakot* vagy *Légy szíves, add ide a sót*. Az első esetben a felszólítás formailag csak a hallgató hajlandóságára vonatkozik, amelyet a cselekvés megtételét illetően érez, a második esetben a beszélő felszólítja a hallgatót a kívánt cselekvés végrehajtására is, ezt azonban a cselekvés megtételére érzett hajlandóságra való felszólítás előzi meg. Az ilyen és hasonló előfordulások a közvetett illokúciós aktusokhoz hasonlóan az udvariassággal magyarázhatók. Ezek a kérések nem érintik közvetlenül az előkészületi feltételeket, hiszen direktívát akkor is végrehajthatunk, ha tudjuk, hogy a hallgató nem érez vágyat, hajlandóságot a beszélő által kívánt cselekvés megtételére. A világtudásunk azonban megmondja, hogy amennyiben érez ilyet, az nagymértékben növeli a cselekvés végrehajtásának esélyét. Ez a stratégia ugyanakkor udvariasabbnak bizonyul, hiszen a felszólító mód nem magát a cselekvést, csupán az annak megtételére vonatkozó szándékot érinti. Amennyiben a hallgató elfogadja ezt a szándékot a cselekvésre, feltehetőleg végre is fogja hajtani azt. Ugyanakkor azonban ez a forma teret enged a hallgatónak, megadja neki a választás lehetőségét, hogy végrehajtsa-e a cselekvést vagy nem. Ilyen módon tehát közvetetten és ezáltal udvariasabban fejezi ki magát a beszélő, növelve az opcionalitást. Másrészt a cselekvés végrehajtásának felelőssége így nem a beszélőt terheli: ha a hallgató megteszi a kért cselekvést, saját akaratából teszi.

A középkori katalán szerkezettel kapcsolatban két hipotézist vethetünk fel. Egyrészt elképzelhető, hogy használatának célja az udvariasság, ahogy azt fentebb leírtuk. Másrészt az is feltételezhető, hogy pusztán nagyobb kifejező erővel ruházza fel a mondanivalót, és célja, hogy a kérést meggyőzőbbé, erőteljesebbé tegye a hallgató akarati világára való apellálás által (vö. Menéndez Pidal elképzelésével a hasonló spanyol szerkezetről, Beardsley 1921: 34).

¹⁴ A helyzet épp fordított a közvetettség egy újabb, az itt bemutatott és a searle-i értelmezéstől is eltérő fajtája esetében, amelyet a beszédaktus-igék performatív használatának esetén figyelhetünk meg, amikor egyazon szemantikai mezőbe tartozó beszédaktus-igéket egymással „felcserélünk”, például ha a *kérni* ige használatával hajtunk végre egy parancsot. Ilyenkor is direktívát hajtunk végre egy másik direktíva által, ráadásul a két illokúciós aktus proposíciós tartalma is megegyezik, csupán a beszédaktus erőssége az, ami eltér. Ilyen értelemben a performatív használaton belül is beszélhetünk közvetettségéről.

Ilyen értelemben a perifrázis használata egyfajta meggyőző stratégia része lenne. A kettő együtt is lehetséges, hiszen nem zárják ki egymást: a kérés intenzitását fokozó szerkezet konvencionalizálódhatott egy direktíva végrehajtásának udvarias eszközeként. A beszédshituációk vizsgálata is az udvariasságra utal, hiszen gyakran egy alárendelt személy használja feljebbvalójával szemben, vagy pedig egy lovag, aki még harc esetén is udvariasan és tiszteletteljesen igyekszik viselkedni.

4. Konklúzió

Tanulmányomban a középkori katalán „*voler* ‘akar’ +FI” szerkezet 59 előfordulását vizsgáltam meg. Az előfordulások kontextusából nyilvánvaló, hogy a hangsúly nem az „akaráson” van, hanem a főnévi igenév által kifejezett, elvárt cselekvésen. A perifrázis használata feltehetőleg direktívák udvarias, (nem a searle-i értelemben) közvetett végrehajtásának konvencionális eszköze volt a vizsgált nyelvállapotban. Jelen dolgozat célja az volt, hogy bemutassa a kutatás kezdeti szakaszában felmerülő módszertani nehézségeket, amelyek a beszédaktusok azonosítását érintik. A beszédaktusok történeti kutatásában (is) meg kell különböztetnünk a BA-igék leíró, illetve performatív használatát. Míg a leíró használat a legfontosabb forrásunk egy megnyilatkozás illokúciós erejének megállapításához, hiszen ilyenkor a BA-ige és a leírt beszédaktus szorosabb megfelelése figyelhető meg, a performatív használat közvetlen idézése a megnyilatkozás formájáról nyújt pontosabb információt. A perifrázist közvetlen beszédben és leírásokban is megtaláltam. Ugyanakkor a vizsgált szerkezet kontextusában egyes határozók és tagmondatok is megfigyelhetők voltak, amelyek kapcsolatba hozhatóak a direktívákat definiáló feltételhalmazzal, és így segítenek annak megállapításában, hogy az adott megnyilatkozást miként értelmezzük. A vizsgálat arra az érdekességre is rávilágított, hogy egy adott illokúciós aktus típuson belül is beszélhetünk közvetettségről olyan értelemben, hogy egy adott propozíciós tartalmú illokúciós aktust egy attól eltérő propozíciós tartalmú, de ugyanabba az osztályba tartozó illokúciós aktus által hajtunk végre. Ez azonban nem felel meg a searle-i indirektség-értelmezésnek.

A kutatás későbbi fázisában meg kell majd vizsgálni, hogy van-e különbség a katalán és spanyol „*gondol*’ + FI” és „*akar*’ + FI” szerkezetek használata között a vizsgált nyelvállapotban, és le kell írni az esetleges különbségek természetét. Körvonalazni kell, hogy az egyes perifrázisok milyen szövegtípusokban fordulnak elő, és milyen megoszlást mutatnak nyelvek, szövegtípusok

és nyelvtörténeti korszakok szerint. Az eredmények értelmezéséhez érdemes átfogó képet nyerni a direktívák végrehajtásának különböző módjairól (amelyek közül a jelenleg vizsgált stratégia csupán egy), és nem nyelvészeti információkat is bevonni a kutatásba (például a vizsgált nyelvi korra vonatkozó szociológiai információkat). A kontextus további kiterjesztésével feltehetően további leíró módon használt BA-igéket is fogok találni, amelyek támpontokat nyújthatnak majd a szerkezetek értelmezéséhez.

Hivatkozások

- Arnovick, Leslie K. 1999. *Diachronic Pragmatics: Seven Case Studies in English Illocutionary Development*. [Pragmatics & Beyond New Series 68]. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins.
- Austin, John L. 1990 [1962]. *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Beardsley, Wilfred A. 1921. *Infinitive constructions in old Spanish*. New York, Columbia University Press.
- Bybee, Joan L. 2002. Cognitive processes in grammaticalization. In Michael Tomasello (szerk.) *The New Psychology of Language*, Volume 2. New Jersey, Lawrence Erlbaum. 145–167.
- Colon, Germà 1978 [1976]. Sobre el perfet perifràstic ‘vado + infinitiu’, en català, en provençal i en francès. In Germà Colon (szerk.) *La llengua catalana en els seus textos*. 2. kötet. Barcelona, Curial. 131–174.
- Diewald, Gabriele 2002. A model for relevant types of contexts in grammaticalization. In Ilse Wischer – Gabriele Diewald (szerk.) *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam, Benjamins. 103–120.
- Heine, Bernd 2002. On the role of context in grammaticalization. In Ilse Wischer – Gabriele Diewald (szerk.) *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam, Benjamins. 83–102.
- Heine, Bernd – Tania Kuteva 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Jacobs, Andreas – Andreas H. Jucker 1995. The historical perspective in pragmatics. In. Andreas H. Jucker (szerk.) *Historical Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins. 3–27.
- Jucker, Andreas H. – Irma Taavitsainen (szerk.) 2008. *Speech Acts in the History of English*. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins.
- Kohnen, Thomas 2000. Explicit performatives in Old English: A corpus-based study of directives. *Journal of Historical Pragmatics* 1/2: 301–321.

- Kohnen, Thomas 2007. Text types and the methodology of diachronic speech act analysis. In Susan M. Fitzmaurice – Irma Taavitsainen (szerk.) *Methods in Historical Pragmatics*. [Topics in English Linguistics 52]. Berlin/New York, Mouton de Gruyter. 139–166.
- Montgomery, Thomas 1998. *Medieval Spanish Epic: Mythic Roots and Ritual Language*. University Park (Pennsylvania), The Pennsylvania State University.
- Nagy C. Katalin 2009. A grammatikalizáció kontextusai. Mire jó a középkori epika előadói stratégiáit tükröző perifrázisok vizsgálata? In Sinkovics Balázs (szerk.) *LingDok8: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. 87–112.
- Nagy C., Katalin 2010. The pragmatics of grammaticalisation: The role of implicatures in semantic change. *Journal of Historical Pragmatics* 11/1: 67–95.
- Pérez Saldanya, Manuel 1998. *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*. València, Universitat de València.
- Searle, J. R. 1991a [1969]. Az illokúciós aktusok szerkezete. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. 1. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó. 30–52.
- Searle, J. R. 1991b [1975]. Közvetett beszédaktusok. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. 1. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó. 53–76.
- Taavitsainen, Irma – Andreas H. Jucker 2007. Speech act verbs and speech acts in the history of English. In Susan M. Fitzmaurice – Irma Taavitsainen (szerk.) *Methods in Historical Pragmatics*. [Topics in English Linguistics 52]. Berlin/New York, Mouton de Gruyter. 107–138.
- Traugott, Elizabeth C. – Richard B. Dasher 2004 [2002]. *Regularity in Semantic Change*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London, Arnold.